

Darka Podmenik

CIVILNA DRUŽBA IN JAVNOST

V zadnjem času je v slovenski in tudi jugoslovanski javnosti mogoče opaziti določene premike; na to opozarja letošnja raziskava slovenskega javnega mnenja, bolj določne pa so tudi izjave nekaterih slovenskih politikov, češ da so dopustili demokratizacijo javnosti. V svojem prispevku bom poskušala začrtati nekaj tez okoli predpostavke sprememb oziroma demokratizacije, z namenom, da bi poiskala odgovore na vprašanja: za kakšne spremembe gre (ali res v smeri demokratizacije), v kakšnem obsegu in v kakšnih oblikah in ali te spremembe spremljajo tudi nujni družbeno-strukturalni pogoji.

Dosledno uveljavljanje samoupravljanja (naj) odpravi problem javnosti?

Odgovorov na ta vprašanja ni mogoče iskati v okvirih dveh, do sedaj pri nas prevladujočih teoretskih pogledov na problem javnosti v (samoupravnem) socializmu. Kot pravi prvi, smo z uzakonjenjem samoupravljanja in delegatskega sistema zagotovili vse institucionalne možnosti za prelivanje javnega mnenja in uresničili edinstveno aktivno javnost na svetu. Drugi pogled je nekoliko bolj zadržan, kar se kaže v ugotovitvi, da smo s samoupravljanjem sicer vzpostavili politične pogoje za kritično množično javnost, da pa ekonomski in tehnološki pogoji zanjo še niso zreli, ker še vedno prevladujejo blagovna produkcija in trg ter nezadostno razvite produkcijske sile. Ker gre, kot sem že omenila, za dva dolgoročno prevladujoča pogleda, bom nujnim pomanjkljivostim posvetila nekoliko več pozornosti. Katere so te pomanjkljivosti?

1. Na teoretskem nivoju: a) nedosledna (neažurna) implementacija dognanj kritične teorije in spoj teh dognanj z marksizmom; b) enostrana selekcija iz vsebine dognanj kritične teorije.

2. Na ideološkem nivoju: nadomeščanje temeljnega problema proučevanja, tj. javnosti, s splošnejšim konceptom družbenopolitične ureditve, ali kot ugotavlja Splichal:¹ „V opredeljevanju javnosti in javnega mnenja v socialistični (samoupravni) družbi se poudarja njuna različnost od meščanske javnosti in funkcij javnega mnenja v meščanski demokraciji, pri čemer se specifičnost socialistične javnosti in javnega mnenja ne dokazuje s spremembami v javnosti, temveč s spremembami v celoti družbenih odnosov. Brez zadostnih argumentov se dokazi socialističnega značaja celote družbenih odnosov prenašajo na njen del (javnost, javno mnenje) . . .“

3. Na empiričnem nivoju se nepreverjeno sprejema normativna in ideološka definicija samoupravljanja ter Marxova vizija svobodne asociacije za definicijo realno obstoječega samoupravnega socializma, vključno z njegovo javnostjo.

4. Na nivoju rezultatov: oba pogleda se ukvarjata z javnostjo zato, da dokažeta, da je to početje pravzaprav nesmisel ali začasna aberacija: dolgoročno gledano, dosledno uveljavljanje samoupravljanja odpravlja problem javnosti. V tem kontekstu je nesmiselna tudi analiza tekočih sprememb, ki sem si jo uvodoma postavila za cilj.

Vendar rezultat kakega znanstveno analitičnega mišljenja ne more biti ideološko mobilizacijsko geslo, temveč čim podrobnejše razumevanje in interpretiranje obstoječega družbenega stanja.

Ad 1.

Oba teoretska pogleda na samoupravno javnost temeljita na spoju dognanj kritične teorije sedemdesetih let s klasičnim marksizmom. Pesimizem, v katerega zabrede Adornova in Hornkheimerjeva kapitalistična industrija kulture ter Habermasova analiza konca meščanske javnosti, je obrazložen oziroma racionaliziran z marksističnim argumentom nezmožnosti evolutivnega preseganja produkcijskih nasprotij blagovne proizvodnje in presežen z utopično vizijo kvalitativno bistveno drugačne socialistične družbe po vzoru Marxove svobodne delovne asociacije. Argumentacija teče v dve smeri: na eni strani nekritično sprejema ugotovitve kritične teorije o kulturi in javnem življenju v poznem kapitalizmu, o komercializaciji množičnih medijev in izključitvi političnih vprašanj iz javnega življenja, o naraščanju monopolnih organizacij in stopnjevani državni intervenciji v ekonomsko in javno življenje, o redukciji kritične diskurzivne javnosti na potrošniško, nepolitično javnost itd., na drugi strani pa uporablja empirično nepreverjene in le ideološko utemeljene aplikacije predpostavk svobodne, ekonomske in politično neodtujene družbe na dejanske razmere samoupravnega socializma. Kot temeljna značilnost, ki v kapitalizmu onemogoča razvoj javnosti, v socializmu pa prav obratno pogojuje razcvet enakopravnega informiranja in delovanja, so postavljeni v ospredje produkcijski odnosi in lastnina produkcijskih sredstev: v pogojih privatne lastnine naj bi bila demokratična javnost obsojena na propad.

Takšno sklepanje je nesprejemljivo z vidika same kritične teorije, še posebej njenega razvoja po l. 1970. Habermas kot vodilni avtor, na katerega se sklicujejo (skoraj vsi) kritiki meščanske javnosti, je prelomil svojo navezanost na marksizem prav v pojmovanju produkcijskih odnosov. Po njegovem mnenju Marxova analiza kapitalizma sicer vključuje dve temeljni področji človeške reprodukcije: delo in interakcijo, tj. reprodukcijo materialnih pogojev ter spreminjanje in interpretiranje družbenih institucij; tako tehnične kot praktične dejavnosti, vendar Marxova analiza kaže tendenco redukcionizma praktičnega na tehnično delovanje, zaradi česar postane instrumentalna dejavnost paradigmatična za analizo celotne človeške dejavnosti. Marksizem je po Habermasovem mnenju treba revidirati prav z vidika pojmovanja produkcijskih odnosov za motor družbene zgodovine; v Rekonstrukciji dialektičnega materializma² z dognanji sodobne antropologije dokazuje, da je družbena organizacija bistvena determinanta človeške vrste, pri čemer ima za osnovno predpostavko družbenega organiziranja jezikovno komunikacijo. Celotno nadaljnje Habermasovo delo je posvečeno konstrukciji družbenega modela na osnovi razlikovanja med instrumentalnim in komunikativnim delovanjem in iskanju možnosti za človeško emancipacijo v okvirih tega drugega področja.

V skladu s takšno usmeritvijo je Habermas delno revidiral tudi svojo tezo o koncu javnosti in sicer že v Tehniki in znanosti kot ideologiji ter v Legitimizacijskih problemih kapitalizma, ker je, tako kot sam pravi,³ pod vplivom študentskega in kontrakturnega gibanja opazil, da javnost v poznem kapitalizmu oživlja v novih oblikah. V utemeljitvah konsenzne teorije resnice in komunikacijske kompetence prepoznava področje neodvisnega kompetentnega komunikativnega delovanja v okvirih znanstvenih in intelektualnih krogov in na osnovi tega sklepa o možnostih za razširitev takšnega delovanja. Njegov najnovejši odnos do javnosti je morda najbolj ekspliciten v intervjuju,⁴ kjer pravi, da je s teoretičnega vidika treba upoštevati ambivalentnost družbenih pojavov in na primeru javnosti dve tendenci (pri čemer govori o ZRN): na eni strani trend propadanja diskurzivne javnosti, tj. oblikovanja mnenj z branjem, informiranjem in neposrednim komuniciranjem, kar dokazuje množična uporaba elektronskih medijev, ki so centralno vodeni, enosmerni; na drugi

strani pa se množijo reakcije na takšno „izpraznjeno“ javnost, in sicer v obliki različnih masovnih demonstracij in ozko usmerjenih gibanj. Ti dve tendenci je mogoče označiti kot oficialno, od zgoraj usmerjeno, izsušeno javnost in lokalno, alternativno javnost, ki je ni mogoče enoznačno in natančno definirati; sestavljena je iz srednjega razreda, je postmaterialistično usmerjena, subkulturna in postaja jedro avtonomnih protijavnosti.

Oba kritizirana pogleda izhajata iz Habermasove analize meščanske javnosti,⁵ pri čemer priznavata splošen značaj oziroma splošno veljavnost kritiki te javnosti, zanemarjata pa splošnost oziroma veljavnost strukturalnih, družbeno zgodovinskih pogojev za njeno vzpostavitev.

Habermas definira moderno meščansko javnost kot področje, ki posreduje med družbeno materialno produkcijo in politično oblastjo; pogoj za oblikovanje tega področja je razcep med civilno družbo in državo na prehodu iz fevdalne v kapitalistično družbo. Bistvo razcepa po njegovem ni v tem, da ločuje dve absolutno neodvisni sferi, temveč v novih zahtevah, ki se v vsaki od njiju nanašajo na drugo, postajajo vedno pomembnejše in stopnjujejo napetost med njima. Tako je na primer zasebna gospodarska dejavnost v kapitalizmu vedno bolj javno relevantna – blagovna menjava se lahko odvija le ob javnem nadzoru, ki pa ni v domeni reprodukcije dobrin. Po drugi strani pa mora državna oblast zasebno sfero priznati za relevantno, da lahko aktivno poseže vanjo. Med družbo in državo, ki sta hkrati ločeni in druga za drugo relevantni, se vzpostavi vrsta kritičnih upravnih kontaktov, ki izzivajo posameznike, da svobodno razmišljajo in se javno izjasnjujejo. Seveda gre pri tem predvsem za posameznike, ki imajo na eni strani ekonomsko in (ali) družbeno moč, na drugi strani pa politične interese, da javno vplivajo na upravljanje materialne reprodukcije. Na tem mestu se ne bi spuščala v podrobnejše opisovanje delovanja in pojavnih oblik meščanske javnosti, kajti moj namen je poudariti dve splošnejši komponenti, ki ju vpeljuje Habermasov model javnosti: strukturalne pogoje za obstoj javnosti (diferencirane družbene subsisteme politike, ekonomije, države/družbe) ter časovni ali razvojni moment, tj. priznavanje sistemske diferenciacije in pojava javnosti za indikatorja preloma med tradicionalno in moderno družbo.

Ad 2.

Omenjena pogleda na samoupravno javnost upoštevata teorijo meščanske javnosti v njeni kritiki pogojev, ki v razvitem kapitalizmu onemogočajo nadaljnji razvoj javnosti, ne zanimajo pa ju strukturalni pogoji za vzpostavitev socialistične (samoupravne) javnosti, kot tudi ne možnost modernizacije v pogojih (samoupravnega) socializma. V ozadju je preprosta logika: teorija meščanske javnosti je za socializem zanimiva v točkah, kjer dokazuje slabosti kapitalizma, ne pa v splošnih teoretsko-analitičnih izpeljavah, ker sta za splošne ugotovitve o socializmu relevantna (uradno priznana) le dva vira: klasični marksizem in ideologija (samoupravnega) socializma.

Ad 3.

Maksimalistični projekt samoupravljanja vidi perspektivo v odpravljanju vseh razlik, značilnih za kapitalistično družbeno ureditev, med drugim tudi razlik med javnim in zasebnim, med družbo in državo, med umskim in fizičnim delom⁶ itd., in s tem teži k odpravi javnosti. Zmernejši model javnost vključuje v samoupravljanje: samoupravljanje že v bazi zajema vse različne družbene interese in omogoča tudi izražanje, soočanje in usklajevanje različnih mnenj. Posredovanje med bazo – krajevnimi skupnostmi in delovnimi organizacijami – ter višjimi ravnmi, vključno z državnim upravljanjem, je naloga delegatskega sistema in družbenopolitičnih organizacij. Imperativ samoupravnega javnega življenja je razreševanje interesnih in mnenjskih konfliktov v lokalnih okoljih, namen reševanja oziroma dogovarjanja pa je vzpostavitev konsenza o stvarnih, življenjskih problemih, ki prizadevajo slehernega posameznika. Javna predstavitev parcialnih mnenj in soočitev z razlikami med njimi je kot politizacija partikularnih interesov razumljena kot največji greh. Gledano z

vidika metode razreševanja razlik je samoupravljanje prenesen model partijskega demokratičnega centralizma na celotno družbo. Posredovalno funkcijo med ožjimi in širšimi, hierarhično višjimi ravni družbenega odločanja, opravljajo delegati, ki so prav tako izpostavljeni proceduri doseganja konsenza. Produkt celotnega procesa je enotno mnenje vseh delovnih ljudi in občanov, ki naj ga upošteva država kot izvršilna instanca, podrejena samoupravljanju.

Z izgovorom, da samoupravljanje še ni zaživelo, omenja pogleda opravičujeta dejstvo, da ti modeli ne vzdržijo empirične verifikacije.

Samoupravna javnost

Najprej je treba upoštevati, da občani in delovni ljudje svojih interesov in mnenj na lokalnih samoupravnih ravneh ne izražajo množično in to predvsem zato, ker menijo, da s takšnim izražanjem prav nič ne vplivajo na odločanje.⁷ V zadnjih letih je prodrla v javnost že veliko vesti o tem, da se prav na lokalnih ravneh ljudje organizirajo mimo samoupravnih okvirov in poskušajo tako uveljaviti svoje parcialne interese; k takšnim pobudam lahko štejemo tudi vedno številnejše štrajke. Najšibkejši člen v samoupravni verigi prenosa mnenj predstavlja delegatski sistem. Povezava med delegati in njihovimi „bazami“ je slaba, sami delegati izjavljajo, da odločitve v družbenopolitičnih skupnostih le formalno potrjujejo, da niso informirani, niti povezani med seboj, da strokovno niso kos odločitvam, ki jih potrjujejo.⁸ Rezultat je, da komuniciranje in sprejemanje odločitev na višjih ravneh potekata kot navidezno soočanje, na eni strani lokalističnih mnenj, ki jih zastopajo delegati, in na drugi strani že predhodno „za zaprtimi vrati“ sprejetih odločitev. Gre torej predvsem za formalizem, oziroma navidezno demokratično sprejemanje odločitev. Posledica pomanjkanja posredovalnih mehanizmov med interesi in mnenji ljudstva in politično izvršilnimi organi je velika moč političnih elit,⁹ ki je v nasprotju z modelom samoupravljanja.

Spremembe v javnosti: oblike, vsebine in razlogi

V zadnjem času, natančneje od takrat, ko so bili javno objavljeni podatki o jugoslovanski prezadolženosti in ko so kot posledica na materialni ravni sledile restrikcije, na idejni pa se je odprla razprava o krizi, je prišlo do prave erupcije različnih mnenj, ki je daleč preseгла predhodno opisane, samoupravne delegatske okvire. V kakšnih oblikah so prišla v javnost različna mnenja? Najprej v strokovnih razpravah v strokovnih časopisih in na strokovnih srečanjih, kot tudi s poročanjem množičnih občil o vsebinskih ugotovitvah strokovne javnosti. Množični časopisi in revije so pričeli neposredno objavljati mnenja strokovnjakov; najprej je prišlo do soočitve različnih strokovnih mnenj (predvsem s področja ekonomije in prava), nato do soočitve strokovnih mnenj z mnenji politikov, sledila je vključitev širšega občinstva v razpravo. Časopisi so odprli ali razširili rubrike, v katerih se oglašajo bralci. Prišlo je tudi do neposrednega pisanja pisem politikom, podpisovanja in objavljanja peticij. Popularizirala so se mnenja in pobude mladinske kulture in subkulture. Objavljajo se različna literarna in zgodovinska dela, ki so bila prej prepovedana. Tisk – množični medij, ki je najmanj centraliziran, se diferencira glede na stopnjo kritičnosti in mnenjske inovativnosti.

Katere so nove teme, o katerih teče razprava? Omenila sem že razpravo o krizi; v okviru le-te se razpravlja o naslednjih pomembnejših problemih: o (ne)odvisnosti ekonomije in politike, (ne)odvisnosti strok in politike, (ne)možnosti za uvajanje tržnih zakonov, mešane ekonomije, drobnega gospodarstva, (ne)možnosti za legalizacijo štrajkov, o slabostih združenega dela in delitve dohodka, o (ne)samostojnosti posameznih narodov ter naravi njihove zveze v (kon)federacijo, o slabostih delegatskega sistema in (ne)možnosti neposrednih volitev, o predpostavkah političnega pluralizma in vlogi SZDL ter sindikata.

Na kulturno-znanstvenem področju so v ospredju narodnostno-kulturne ter zgodovinske značilnosti posameznih narodov, razprave o šolskem sistemu in (ne)primernosti uvajanja skupnih šolskih jeder, o predmetu STM, o svobodi intelektualnega dela in mišljenja.

Ob obravnavi teh tem je prišlo tudi do bolj konkretnih, organiziranih pobud, ki so presegle mnenjsko raven. To so pobude za civilno služenje vojaške obveznosti, za ukinitve smrtne kazni, za spremembo 133. člena kazenskega zakonika, za razrešitev kosovskega problema in kritične pobude ob posameznih kazenskih pregonih in zaplembah v tisku. Omeniti je treba še pobude, ki so nastale vzporedno s sprejemanjem nekaterih političnih odločitev oziroma aktov, med temi: nasprotovanje novemu zakonu o tisku, šolski reformi in predlaganim ustavnim spremembam.

Glede na izkušnje poteka reform v preteklosti, ob katerih so se pojavljala le mnenja posameznih strokovnjakov in intelektualcev, reformo pa so brez večjega vznemirjanja in angažiranja javnosti sprožili z vrha, je na mestu vprašanje: kaj je pripeljalo do tako (prvič v zgodovini nove Jugoslavije) široke javne predstavitve različnih mnenj in to ne le o krizi, temveč o celotnem sistemu samoupravljanja ter celo o zgodovinskih pogojih njegove vzpostavitve? Naj navedem nekaj razlogov.

– Priznanje o prezadolženosti je bilo tudi priznanje o koncu dolgotrajne politike zadolževanja, restrikcije, ki so sledile, pa so kazale na to, da ni kakšnega nadomestnega koncepta gospodarske politike, ki bi omogočal ohranitev (osebnega in družbenega) standarda na že doseženi ravni.

– Na prezadolženost so reagirali upniki. Zahteve, ki so jih postavili, so pokazale, da je jugoslovanska politika v nasprotju z do takrat veljavnim imperativom neodvisnosti, avtohtonosti in neomejene kreativnosti, odvisna in omejena s svetovnim ekonomskim in političnim dogajanjem, da je prisiljena nastopati, tako ekonomsko kot politično, kot enakopraven partner, da pa je kot taka v civilizacijskem zaostanku.

– Ob takšnih, javno razkritih spoznanjih je politična oblast potrebovala vsaj preveritev, če že ne ponovno vzpostavitev legitimnosti. To je poskušala doseči s politično mobilizacijo za ekonomske spremembe.

– Del te mobilizacije je predstavljala vključitev strokovnih krogov v razpravo o ekonomskem sistemu. Prvič je bila to javna razprava v pravem pomenu besede: k udeležbi so bili poklicani strokovnjaki, za katere se je vedelo, da imajo različna mnenja o izhodu iz krize, rezultati razprave torej niso bili že vnaprej določeni. Ob razpravi so se pojavili tudi pozivi k soudeležbi, naslovljeni na širšo javnost.

– Razprava je pokazala, da so tako mnenja izvedencev kot mnenja politične elite različna in nekatera celo nasprotujoča, in ker ni kekega „vrhovnega rabsodnika“ ni tudi političnih mehanizmov za odločanje na osnovi različnih mnenj.

– Tako se je razprava razširila na politični sistem, postopek se je ponovil, vključevala se je vedno širša javnost. Ob predlogu za ustavne spremembe se celo tako politiki kot strokovnjaki sklicujejo na najširšo javnost kot arbitra v primeru neskladanja različnih pogledov na predloge.

Če se sprašujemo o naravi in pomenu sprememb v javnem življenju, bi težko rekli, da so opisane spremembe že znak demokratizacije (morda so njen začetek). Zaenkrat je prišlo le do razširitve vsebinskega področja, o katerem teče javna beseda, in do nekaterih novih oblik izražanja, kar pa še ne pomeni, da ta razširjena in številčnejša mnenja dejansko vplivajo na politične odločitve. To dokazujejo različna dejstva; tako spoznanje, da obstoječi institucionalni mehanizmi ne omogočajo posredovanja med partikularnimi mnenji in odločanjem, kot dejstvo, da vse predlagane pobude (zaenkrat) niso bile sprejete in da so bile vse izpeljane spremembe – devizni zakon, stabilizacijski program, predlogi za spremembo ustave – sprejeti po utečenem principu „od zgoraj navzdol“. Zaenkrat ni prišlo do nikakršnih sprememb, ki bi institucionalno jamčile obstoj javnosti v obsegu, ki ga je

dosegla (npr. odprava 133. člena), kaj šele, da bi se institucionalizirali načini njenega legalnega vplivanja na politiko. Rečemo lahko, da gre za demokratizacijo na mnenjski ravni, ne pa tudi za demokratizacijo strukturalnih pogojev, ki omogočajo trajen obstoj in družbeno aktivno vlogo javnosti.¹⁰

Javnost kot izraz civilne družbe

Po klasični definiciji¹¹ je javnost način posredovanja odnosov med družbo in državo, za katerega je značilen obstoj posebnih institucij, ki zagotavljajo vsem državljanom enakopraven dostop do kritičnih, diskurzivnih procesov. Zaradi preglednosti je koristna uvedba razlikovanja med formalno in neformalno javnostjo,¹² pri čemer se v prvo uvrščajo politične stranke, neposredne volitve, množični mediji, parlament, različna združenja; med druge pa javno mnenje (kot predmet raziskovanja), neformalne skupine in gibanja. Prva je dolgotrajen, legitimen del sistema, druga pa se oblikuje časovno in oblikovno neodvisno. Mnenjska javnost predstavlja izraz dogajanja v civilni družbi, izraža mnenja o zadevah, ki imajo v civilni družbi širši pomen oziroma prizadevajo večje število posameznikov. Ta mnenja se izražajo in soočajo v posebnih institucijah, pri čemer je daljnosežnejši pomen tega izražanja zagotovljen z obstojem predstavniških institucij, ki vplivajo na državno politiko. Tako imamo na eni strani, bliže civilni družbi, proces formiranja in izražanja mnenj, na drugi strani, bliže državi, pa procese soočanja mnenj, politične participacije in političnega vplivanja. Praktično je ti dve vrsti procesov težko ločiti, npr. politična participacija kot del javnega življenja predpostavlja tako volitve, politično agitacijo, članstvo v avtonomnih združenjih kot stike s političnimi predstavniki, pisanje v množična občila in izvajanje pritiska na politične odločevalce. Ločevanje je smiselno zaradi poudarka avtohtonosti in avtonomnosti iz civilnega življenja izhajajočih mnenj. Kot ugotavlja večina kritičnih teoretikov sodobnega kapitalizma, je ta avtohtonost grobo kršena s strani intervencionistične države. V socializmu pa, kot kažejo razprave o (socialistični) civilni družbi, ta avtohtonost sploh še ni (bila) vzpostavljena.

Sfera javnosti mora biti zakonsko zagotovljena: obstoj javnosti je neposredno povezan z obstojem pravne države in uzakonjenjem državljanskih pravic, med katerimi imajo pravice do javnega življenja posebno mesto.

V javnosti je možnih veliko načinov izražanja; osnovni in najpogostejši je verbalni, vendar je treba upoštevati tudi kulturnoumetniške oblike izražanja in tiste oblike, ki se prepletajo s politično participacijo in kolektivno akcijo, npr. protestni shodi. Pri oblikovanju diskurzivnega in umetniškega javnega izražanja ima vodilno vlogo inteligenca, kar pa ne velja za ostale oblike političnega delovanja.

Zahteve po javnosti so bile v novejši zgodovini del emancipatoričnega političnega mišljenja,¹³ ali drugače: politično mišljenje ne more postati emancipatorično, če ni pogojev za njegovo javno predstavitev, kritiko, razširjanje, izpopolnjevanje.

Če na kratko povzamem pogoje za obstoj javnosti, so to: diferenciacija družbenega sistema na sisteme — gledano širše, na civilno družbo in državo — ter ustrezna stopnja modernizacije, različna mnenja, katerih nosilci so subjekti, ki imajo določeno družbeno moč, institucije, v katerih je moč mnenja javno predstavljati in soočati, inteligenca, ki je sposobna mnenja artikulirati, interpretirati, popularizirati; institucije, ki posredujejo med mnenjsko in politično ravni, ter izvajajo pritisk na državo, da bi se skupne zadeve reševale na osnovi javno izraženih mnenj, in ne nazadnje zakonodajo, ki štiti obstoj in zagotavlja nemoteno delovanje celotne javnosti.

Obstoječa samoupravna institucionalna struktura večjega dela teh pogojev ne zagotavlja, pač pa je velik del v prejšnjem poglavju navedenih „novih“ mnenj mogoče razumeti kot iniciativo za vzpostavljanje teh pogojev. Tako npr. zahteve po diferenciaciji in avtonomnosti družbenih podsistemov, po pravni državi in civilni

družbi, zahteve po svobodnem izražanju posameznih družbenih interesov in iniciativ, po neposrednih volitvah in političnem pluralizmu (v obstoječih DPO), po razširitvi kompetenc za definiranje družbene realnosti s politične elite na strokovnjake, inteligenco in širše kroge vseh zainteresiranih, po neomejeni javni obravnavi splošnih problemov in po zakonodaji, ki bi takšno obravnavo ščitila.

Težko bi rekli, da je politična elita ob odprtju razprave o krizi pričakovala takšen vsebinski tok, bolj verjetno je, da javnost, če se odprejo možnosti zanjo, sama od sebe producira zahteve po obstoju in samoohranitvi in s tem vsaj na diskurzivni ravni razpira vrzel med politiko in družbo in zahteva omejevanje politične oblasti in razširjanje kompetenc civilne družbe.

Težko je predvidevati, kakšna bo usoda teh pobud, še posebej zato, ker so naslovljene na državo, ki je narodnostno diferencirana, ki združuje narode in področja, ki so dosegli zelo različne razvojne stopnje in v kateri je najrazvitejši del najmanjši. Pod pritiskom večine se išče izhod iz krize s prerazporejanjem virov in kompetenc, ne pa s kakovostnimi spremembami sistema – demokratizacijo in modernizacijo. Prerazporejanje neposredno prizadeva interese posameznih narodov in sproža nacionalizme, tako da so tudi mnenja in pobude za civilno družbo in javnost dobile nacionalen predznak. Tako se ne ločuje med pobudami, ki so nacionalnega, in tistimi, ki so nadnacionalnega, splošnega pomena. Zadostuje identifikacija nacionalnega porekla nosilcev pobud in mnenj, da se jih ožigosa z nacionalnim vzdevkom. Ker je večina novih mnenj in pobud iz Slovenije, se jih preprosto označuje za del „slovenskega sindroma“. Takšno nacionalno zamenjevanje ima dvojen negativen pomen: izničuje se splošen značaj pobud in s tem njihova dostopnost za druge republike in nacionalnosti; s poudarjanjem posebnosti v smislu nacionalne prednosti (češ: lahko se gredo civilno družbo Slovenci, ki imajo najvišji standard) se vzpodbujajo reakcije, ki podpirajo egalitarizem in centralizem. Zato se zavzemam za razpravo o javnosti in civilni družbi, ki predstavlja analizo pogojev in preprek za njuno vzpostavitev v narodnostno in razvojno različnih okoljih. Mislim, da je ta simpozij pravo mesto za takšno razpravo.

***

Če sem v referatu obdelala dve stopnji sprememb v jugoslovanski javnosti: odpiranje razprave o krizi in z njo demokratično razpiranje javnosti ter diferenciacijo javnosti po narodnostnem ključu, je treba dodati, da je v času od pisanja referata do simpozija prišlo še do tretje stopnje, ki jo lahko imenujemo javno razkrivanje škandalov (npr. Agrokomerc ali Vevčani). Lahko jo označimo tudi kot poskus reintegracije diferencirane javnosti; v obravnavi škandalov z nespornimi krivci se mnenja nujno unificirajo. Kako si lahko razlagamo javno odkrivanje škandalov in kakšne so možne konsekvence, bom na kratko ponazorila z ugotovitvami Norberta Bobbia v knjigi: *The Future of Democracy* (Polity Press, 1987).

Skandal je po njegovem mnenju javna razgrnitev početja, ki je v sistemu skrito in protizakonito potekalo že dolgo časa. V demokraciji, kjer deluje javnost kot moč, nasprotna državni moči, je razkritje škandalov lahko očiščujoče in za sistem korigirajoče. Delovanje demokratične javnosti, v skladu s Kantovim načelom,¹⁴ namreč ni le v tem, da državljani kontrolirajo delovanje oblasti, temveč tudi v tem, da je javnost sama oblika kontrole, ki omogoča ločevanje med tem, kar je dovoljeno, in tistim kar ni.

V nedemokratičnih oziroma avtokratičnih sistemih, kjer javnost nima vpliva na oblast, pa prihaja do legitimne laži ali simulacije, kar pomeni, da se avtokratična moč, kadar mora delovati, javno pretvarja. Kar je s strani vladajočih simulacija, je s strani vladanih manipulacija. Namen takega početja je po Bobbiovem mnenju dvojen: ohraniti državo in ohraniti obstoječi način vladanja.

OPOMBE:

¹ Splichal Slavko: Množično komuniciranje in kriza javnosti, Zihherlovi dnevi, Krizni pojavi, Knjižnica FSPN, Ljubljana 1983, str. 598.

² Habermas Jürgen: Communication and the Evolution of Society, Heinemann, London 1979.

³ Habermas Jürgen: Die Neuer Unübersichtlichkeit, Dialektik der Rationalisierung, Suhrkamp, 1985.

⁴ Prav tam.

⁵ Habermas Jürgen: Javno mnenje, Kultura, Beograd 1969.

⁶ O tem v: F. Adam, D. Podmenik: Socialistična civilna družba kot nova teoretska in politična paradigma, Zbornik Socialistična civilna družba, Krt 27, Ljubljana 1985.

⁷ To dokazujejo rezultati javnomnenjskih raziskav, tako npr. Slovensko javno mnenje kaže, da po letu 1980 narašča število respondentov, ki menijo, da imajo majhne in zelo majhne možnosti na vplivanje, in da politiki njihovega mnenja pri odločanju ne upoštevajo in zelo malo upoštevajo.

⁸ O tem govorijo rezultati raziskave Procesi komuniciranja in odločanja v družbenopolitičnih skupnostih, ki jih navaja F. Vreg v S. Splichal in F. Vreg: Množično komuniciranje in razvoj demokracije, Komunist, Ljubljana 1986, str. 57.

⁹ Pomanjkanje institucij za prenos različnih grupnih interesov v proces odločanja je v teoriji modernizacije značilno za „zlome“ modernizacije, ki jih je mogoče opazovati v deželah tretjega sveta in nekaterih nerazvitih deželah (v konkretni študiji teh dežel Jugoslavija ni omenjena). Eden od spremljajočih pojavov takih zlomov je avtoritarna politična oblast (v obliki elite ali hunte). O tem v: S. N. Eisenstadt: Tradition, Change and Modernity, John Wiley and Sons, London 1973.

¹⁰ Brez strukturalnih pogojev oziroma brez institucionalno pravne garancije je odprta javnost „dvorezen meč“, ki v času konsolidarizacije politične elite in politične akcije kaj lahko udari po „nepravih“ mnenjih. Na to opozarjajo tudi besede enega od slovenskih politikov, da je dobro, da imamo tako odprto javnost, ker tako vsaj vemo, kaj si kdo misli.

¹¹ Definicija je vzeta iz enciklopedijskega prispevka J. Habermasa, ponatisnjena v New German Critic, No 3, 1974.

¹² W. Lance Bennett: Public Opinion in American Politics, Brace Jovanovich, New York 1979.

¹³ O tem pravi J. Kean (Public Life and Late Capitalism, Cambridge Press, 1984) naslednje: „Od časa boljševiške revolucije je bilo vse emancipatorično politično mišljenje osredotočeno na predmet javnega življenja. Začenši s kritiko zgodnje faze te revolucije, katere avtorica je bila Roza Luxemburg, je tradicija avtonomnega političnega mišljenja izredno pomembna za globlje razumevanje razširjanja javne sfere v pogojih poznega kapitalizma“, str. 146.

¹⁴ I. Kant: Večni mir, Filozofski nacrt, v Um i sloboda, Velika edicija ideja, Beograd, 1974.